

MABEYN-İ HÜMAYUN

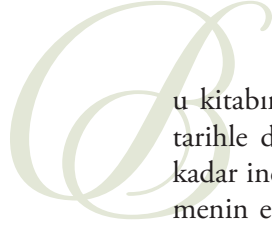
Osmanlı Saray Teşkilatının
Modernleşmesi

ALİ AKYILDIZ

Önsöz

“Ân çünân zi ki vakt-i reften-i tû
Heme giryân şevend u tû handân”¹

u kitabın öyküsü ilgi bağlamında her halde bürokrasi ve idarî tarihle doğrudan ilgilenmeye başladığım doktora tezi yıllarına kadar indirilebilir; zira tezde padişah adına devlet işlerini yürütenin en önemli aktörü olan Bâbîâli'nin, yani hükümet sisteminin yenileşmesini incelerken hukukî meşruiyetin en son noktasını temsil eden padişahın ve sarayın sistem içerisindeki yeri ve modernleşme sürecinde bu yapı ve statüde meydana gelen değişiklikler de ister istemez ilgi alanımıza dahil olur. Bununla birlikte fiilî olarak bu konularla ilgilenmemizin iki önemli aşaması vardır. Birincisi, Hocam Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'nun teşvik ve yönlendirmesiyle kalem oynatmaya başladığım diplomatik veya belge bilimi alanıyla ilgilenmenin bir sonucu olarak 4-8 Ekim 1999 tarihleri arasında Ankara'da toplanan 13. Türk Tarih Kongresi'nde sunduğum halde ikmal etmek amacıyla o dönemde yayımlamadığım “Hükümetle Saray Arasında Bağlantı ve İletişimi Sağlayan Kurum: Mabeyn Başkitabeti” başlıklı bildiri ve diğeri de daha sonra *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* için yazmış olduğum yaklaşık 2.000 kelime hacmindeki

¹ “Öyle yaşa ki, öldüğün vakit herkes ağlasın, sen gül” (Hüseyin Vassaf, *Bir Eski Zaman Efendisi, İbnülemin Mahmud Kemâl, Kemâlül-Kemâl*, haz. Fatih M. Şeker, İsmail Kara, Dergâh Yayınları, İstanbul 2009, s. 101.

“Mâbeyn-i Hümâyün” maddesidir.² Her ne kadar bir madde hacminde olsa da bu kısa metnin beni bir kitap yazmak derecesinde yordugunu ifade etmem gerekir; zira o dönemde literatürde konuyla ilgili olarak işimi kolaylaştıracak bütünlüklü ve toparlayıcı kısacık bir metin dahi yoktu. *The Encyclopaedia of Islam*’ın ikinci versiyonunda çok kısa ve neredeyse sadece kelime anlamını veren bir madde mevcut olduğu³ için böyle bir konuyu bir bütünlük içerisinde toparlamak ve bağlantılarını belirlemek hayli meşakkatli ve yorucu bir işti.

Söz konusu iki çalışmanın üzerinden geçen neredeyse çeyrek asırlık uzun süre zarfında konuyla ilgili az da olsa bazı çalışmaların yapıldığının belirtilmesi gerekir. Bunlardan biri Sedat Kanat’ın doktora tezi olarak hazırlayıp daha sonra kitaplaştırdığı *II. Abdülhamid Döneminde Mâbeyn-i Hümâyün ve Görevleri* başlıklı çalışmasıdır.⁴ Dönemin matbuatının ele alınmadığı ve arşiv belgelerinin de sınırlı olarak kullanıldığı bu çalışma, daha ziyade dönemi yaşamış bazı kişilerin daha sonra yayımlanmış olduğu hatıralarına dayanmaktadır. Konuyla ilgili yapılan diğer bir çalışma ise Tuncay Cengiz Göncü’nün yine doktora tezi olarak yazıp kitaplaştırdığı *Dolmabahçe Sarayı, İnşa Süreci, Mekân ve Teşkilatı* isimli araştırmasıdır.⁵ İsmi her ne kadar bir mekân çalışması gibi duruyorsa da bu çalışmada mekâna anlam veren insanların görev ve sorumluluklarıyla

sarayın özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısındaki teşkilat yapısı birinci el kaynaklara dayanılarak incelenmiş ve bu kitabın kapsamına giren bazı konularla ilgili olarak mevcut bilgilerimize ciddi katkılar yapılmıştır. Bu çalışmaların yanı sıra, mabeyindeki bazı birim ve görevlilerle ilgili yazılmış daha dar kapsamlı bazı makaleler de vardır ki bunlara kaynakçada işaret edilmiştir.

Elinizdeki kitap giriş, beş bölüm, sonuç ve eklerden oluşmaktadır. Girişte çalışmaya zemin teşkil etmek üzere Topkapı Sarayı’nın klasik dönemde devlet işlerinin merkezi olma durumuna dikkat çekildikten sonra zaman içerisinde işlerin fiilî olarak sadrazamın ikinci divanına aktarılma ve Bâb-ı Âsaffî’nin yavaş yavaş ön plana çıkma süreci ele alınır. Birinci bölüm ise girişte söz konusu edilen Bâb-ı Âsaffî’nin teşekkül sürecinde artık ikiye bölünmüş olan iktidar yapısının saray ayağında has odada oluşmaya başlayan saray sekretaryasıyla imparatorluğun sonuna kadar mabeynin genel teşkilat gelişimine ve buradaki görevlilerin hukukuna ayrılır. İkinci bölümde Bâbiâli ile merkez ve taşradaki devlet daireleriyle sarayın irtibatını sağlayan ve mabeynin bu anlamda en önemli kurumu olan mabeyn başkitabetinin kurumsal gelişimi, sırt kitabetinden mabeyn kitabetine ve hatt-ı hümayundan irade formuna geçiş süreçleri, yazılı ve sözlü irade çeşitleri, II. Abdülhamid’in Bâbiâli’yi devre dışı bırakıp sarayı

² Ali Akyıldız, “Mâbeyn-i Hümâyün”, *DİA*, Ankara 2003, XXVII, 283-86.

³ C.E. Bosworth, “Mabeyn”, *The Encyclopaedia of Islam*, New Edition, E.J. Brill, Leiden 1986, V, 938-39.

⁴ Gece Akademi, Ankara 2019.

⁵ İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2019.

devlet işlerinin merkezi yapma operasyonunun iş yoğunluğu ve personel sayısı olarak mabeyn bürokrasisine yansımaları, kâtiplerin kitabet dışı görevleri, özlük hakları, padişahın sarayda oluşturduğu yeni sistemin vazgeçilmez iki birimi olarak şifre kâtipliği ile mabeyn telgrafhanesi incelenir.

Üçüncü bölümde sarayın ve mabeynin iç işleyişinin en önemli birimi olarak mabeyinci veya kurena dairesi, bu önemli birimin teşekkül ve gelişim süreci, mabeyincilerin görev, hak ve yetkileri, özlük hakları, genel itibarıyla başmabeyinciye bağlı olarak görev yapan ceyb-i hümayun, mabeyn mütercimliği, mabeyn müdürlüğü, padişahın hususi hizmetlerini gören görevliler ve ıstabl-ı âmire gibi birimlerle görev ve teşkilat gelişimleri incelenir. Dördüncü bölümde Sultan Abdülmecid döneminden itibaren adı konulduğu ve mabeyn sisteminde yer alan yeni bir birim olduğu halde mabeyn yapısı içerisinde önemli bir fonksiyon üstlenmeye başlayan yaverlik kurumu, tarihî gelişimi, görev ve fonksiyonları, farklı yaverlik statüleriyle özellikle II. Abdülhamid döneminde sarayda görev alan askerî daire ve komisyonlar; beşinci bölümde ise önceki üç bölümde incelenen birimler kadar geniş iş alanları olmadığı halde teşkilat içerisinde varlığını sürdüren padişah hocası, imamları, musahipleri, telhisiler, enderun görevlileri, musika-i hümayun, mabeyinde verilen sağlık hizmetleriyle diğer mabeyn görevlileri ve eklerde ise konu açısından önem arz eden bazı belge metinleri ele alınır.

16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren fiilî olarak Bâbüâlî ve saray şeklinde ikiye ayrılan veya daha doğru bir ifade ile birbirini

tamamlayan ve bütünleyen ikili Osmanlı iktidar yapısının Bâbüâlî ayağının modernleşme süreci daha önce doktora tezi olarak tarafımızdan hazırlanmıştı. Bu kitabın yazılmasıyla birlikte hakkında çok az şey bilinen Osmanlı iktidarının saray ayağının modern ve yeni ihtiyaçlar doğrultusunda şekillenme süreci de böylece genel anlamıyla tamamlanmış olur.

Diğer bazı kitaplarımızda yapıldığı gibi bu eserde de görseller kullanıldı. Bu bağlamda şunun da belirtilmesi gerekir ki eserlerde yer alan görseller, göze hitap eden ve eseri cazip kılan birer süs değildir, aynen dipnotlarda geçen eser, defter, belge ve sair kaynaklar gibi açıklanan konunun daha somut bir biçimde zihinlerde canlanabilmesine yardımcı olan tamamlayıcı verilerdir. Bu yüzden kitapta kullanılan görsellerin önemli bir kısmının anlatılan teorik bilgileri ve modern devletin teşekkül sürecinde genelde devletin ve özelde ise mabeyni oluşturan birimlerin yapısında gerçekleşen standartlaşma çabalarını somutlaştıran veriler olduğunun ve bu standartlaşma süreçlerinin özellikle II. Abdülhamid döneminde yoğunlaştığının ifade edilmesi gerekir.

Metinde yer alan Osmanlı para birimlerinin günümüz insanının zihninde bir anlam oluşturabilmesi için 1998 yılı itibarıyla ABD doları cinsinden günümüz değerlerine dönüştürüldü. Özellikle sıkça geçen para birimlerini anlamlandırabilmek amacıyla Şevket Pamuk'un hazırlamış olduğu *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler, 1469-1998* (Ankara 2000) başlıklı eserindeki listeler kullanıldı. Bununla birlikte bu konuyla ilgili iki hususu

belirtmekte yarar vardır, birincisi, parasal değerlerin ABD doları üzerinden karşılıkları verilerek sadece okuyucuların kafalarında güncel bir oran canlandırabilmeleri amaçlandı, dolayısıyla bu rakamların bir kesinlik iddiası olamaz; ikincisi de metinde yer yer rastlayabileceğiniz lira veya kuruş cinsinden olduğu gibi bırakılmış ve karşılığı verilmemiş olan rakamların dayandırıldığı belgeler tarihsiz olduğu ve dolayısıyla birim karşılıkları belirlenemediği için zorunlu olarak güncellenemedi. Öte yandan Osmanlı belgeleri kişileri nitelemek için kullanılan *efendi* ve *bey* unvanlarının kullanımı konusunda pek tutarlı olmadığı için aynı şahıs bazı belgelerde *bey* bazılarında ise *efendi* olarak geçebilir. Bu konuda iyi bir örnek olan Köprülüzade Vassaf Efendi, ilgili kısımda yapılan alıntılarda da görüleceği üzere belgelerde bazen bey, bazen efendi ve bazen de beyefendi şeklinde nitelendirilir. Dolayısıyla metinde aynı kişi için görülebilecek olan bu tür farklı niteleme ve kullanımların özensizlikten değil, verilerden söz konusu mahiyetinden kaynaklandığının ifade edilmesi gerekir.

Her zaman olduğu gibi bu kitabın hazırlanma aşamalarında da pek çok hoca, dost, öğrenci ve meslektaştan yardım alındı. Eski öğrenci ve yeni meslektaşlarım Kübra Fetahoğlu, Hasan Ali Çakmak, Sinan Kaya, Mine Durmuş, Özge Kâhya, Şenay Döner, Arzu Güldöşüren ve Ebubekir Al, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'yle kütüphanelerde bulunan bazı belge ve görüntülerin ve değerli meslektaşım Melek Özyetgin de Yıldız Sarayı'yla ilgili bazı görsellerin temininde yardımcı oldular. Tuncay Cengiz Göncü,

uzmanı olduğu Dolmabahçe Sarayı ile ilgili bazı bilgi ve görselleri cömertçe benimle paylaştı. İstanbul Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Dairesi eski başkanı Pervin Bezirci, bazı verilerin temininde yardımlarını esirgemedi. Değerli ağabeyim İsmail Kara, İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın yazma halinde bulunan *Hutut-i Meşahir*'indeki Sultan II. Abdülhamid'in bazı hatt-ı hümayunlarına dikkatimi çekti. Eski öğrencim ve yeni editörüm Zeynep Süslü Berktaş ve Timaş Yayınevi yetkilileri kitabın en iyi şekilde okuyucuya ulaştırılabilmesi için ellerinden geleni esirgemediler. Yardımları ve kitaba yaptıkları katkılar için hepsine teşekkür ederim. Bütün bu yardımlara rağmen kitapta mevcut olabilecek hataların bana ait olduğunun ifade edilmesi gerekir.

Nihai teşekkür, eşim, huzur kaynağım ve çalışmalarımın arkasındaki sessiz ve fakat etkili güç olan Semra'ya, sevgili kızlarım Zeynep Aybike ile Melis Eylem'e ve oğullarım Âmil Alper ile Yılmaz'a ve ailemizin en genç, en taze ve en neşeli üyesi Kerem'e...

Temmuz 2023, Maltepe
Ali Akyıldız

Giriş

Sarayın, harem ve enderunla (iç hizmetler) birlikte üç ana bölümden biri olan bîrun (dış hizmetler) kısmı, 18. yüzyıl öncesinde enderunla birlikte ülkenin asıl yönetim merkezini oluşturur ve padişahın dış dünyayla ilişkilerini temin edecek hizmetleri verir. Zamanla sadrazamlık gibi bazı hizmet birimleri yavaş yavaş sarayın dışına taşarak yeni güç merkezleri oluşturmaya ve saray teşkilatının bir parçası olmaktan uzaklaşmaya başlar. Bu süreç içerisinde önceleri sarayda teşkilatlanan ve idarî-askerî teşkilatın bünyesinde yer alan bazı yönetim birimleri de *kalemîyeye* intikal eder.⁶ İşte enderunla bîrunun fonksiyon farklılaşmasıyla mabeynin oluşumu ve devlet işlerinin merkezinin saraydan uzaklaşma süreçlerinin yakın bir ilgisi vardır.

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren devlet işlerinin esas mercii Divan-ı Hümayun'du. Zamanla divanın toplanma aralığının uzayarak önemini kaybetmesi ve devlet işlerinin sadrazamların ikindi divanında görülmeye başlamasıyla birlikte Bâb-ı Âsafî veya Paşa Kapısı denilen sadrazam konağı ön plana çıkmaya başlar. Esasında önceleri de divanda görüşülmesi tamamlanamayan davalar sadrazamın ikindi divanına intikal edip burada sonuçlandırılırdı. Bununla birlikte divanın önemini

⁶ Carter V. Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform, Babıâli, 1789-1922*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014, s. 57.

Reisülküttap
(*Elbise-i Atika-i
Osmaniye*, İÜ.
Nadir Eserler Ktp.,
TY, nr. 9362, s. 12).

ve devlet işlerinin esas mercii olma konumunu kaybetmesinin birdenbire gerçekleşen ani bir olay değil, zamana yayılan bir süreç olduğunun da belirtilmesi gerekir.

Şöyle ki 17. yüzyılın ikinci yarısına kadar haftanın dört günü yapılan divan toplantıları, IV. Mehmed döneminden (1648-1687) itibaren ikiye indirilir; ancak II. Ahmed döneminde (1691-1695) bu karardan vazgeçilerek yine haftada dörde çıkarılırsa da kısa bir süre sonra toplantı sayısı önce ikiye ardından da bire düşürülür; daha sonra tamamen terkedilerek yerini kapıkullarının üç aylık maaşları olan *mevaciplerinin* verildiği ve elçi kabullerinin yapıldığı törensel ritüellere dönüştürülür.⁷

Sarayda ve divanda gerçekleşen bu dönüşümün devlet işlerine yansımaları ise 18. yüzyıldan itibaren iş yükünün ağırlıklı olarak ikinci divanına ve dolayısıyla da Paşa Kapısı'na intikal etmesiyle sonuçlanır. Bu önemli değişiklikle birlikte daha önce sarayda görev yapan bazı bürokratik birimler de Bâbîâli'ye aktarılır. Bunların başında söz konusu gelişmelerin neticesinde kademeli olarak Bâbîâli'ye intikal eden ve buradaki bütün kalem ve kâtiplerin sorumlusu olan reisülküttap ile bağlı kalemleriyle⁸ çavuşbaşı ve çavuşlar gelir. Öte yandan sadrazamın kendi maiyet memuru olan sadaret kethüdası ile sadaret mektupçusu Bâbîâli'nin önem kazanmasıyla birlikte devlet işlerinin en önemli memurları konumuna yükselir ve özellikle sadaret kethüdası dahilî işlerle o derece özdeşleşir ki zaman içerisinde belgelerde "Devlet-i Aliyye kethüdası" veya

⁷ İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984, s. 4-5.

⁸ Geniş bilgi için bkz. Recep Ahışalı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttâblık (XXVIII. Yüzyıl)*, Timaş Akademisi, İstanbul 2023.

“kethüda-yı devlet” olarak nitelendirilmeye başlanır.⁹

Sadrazamlar göreve getirildikleri zaman saraya yakın uygun bir köşk, saray veya konağa yerleşerek devlet işlerini buranın selamlık kısmından yürütürlerdi. Bu durum, Paşa Kapısı'nın sabit bir çalışma mekânına kavuştuğu 17. yüzyılın ortalarına kadar bu şekilde devam eder. Bâb-ı Âsafî'nin daimî bir mekâna kavuşması, Alay Köşkü'nün karşısında yer alan eski Sadrazam Halil Paşa'ya ait sarayın 1654 yılında Sadrazam Derviş Mehmed Paşa'ya tahsis edilmesiyle mümkün olur. İki yıl sonra olağanüstü yetkilerle sadarete getirilen Köprülü Mehmed Paşa'nın da bu binayı kullanmasıyla birlikte Paşa Kapısı sadrazamların görev yeri ve sabit mekânı haline gelerek¹⁰ imparatorluğun sonuna kadar bu fonksiyonunu sürdürür. Bu mekândaki sadrazam sarayı uzun tarihî seyri içerisinde pek çok kereler yanıp harap olmuş ve yeniden inşa edilinceye kadar farklı yerlerdeki binaları Bâbîâli olarak kullanmış olmasına rağmen her seferinde yeniden bu mekâna dönmeyi başarır.

Burada konumuzu asıl ilgilendiren husus Bâbîâli'nin teşekkülünün bizzat kendisi veya burada oluşturulan yapı değil, bu gelişmelerin sonucunda idarî olarak iki önemli güç merkezinin ortaya çıkması ve böylece yürütmenin en önemli aracı olan sadaret ile hukukî olarak alınacak kararların en üst yetkili mercii olan padişahlık makamı arasındaki ilişkileri sağlayan birimlerin saray

ayağı; daha açık bir ifadeyle devletin kuruluşundan beri iktidarın ve devlet işlerinin merkezinde yer alan ve hukukî anlamda her zaman son sözü söyleme hak ve yetkisini elinde bulunduran padişahın, mutlak vekili olarak devlet işlerini yürüten sadrazam ve bağlı kalemlerinin görev yaptığı Bâb-ı Âsafî, Paşa Kapısı veya 18. yüzyılın sonlarından itibaren daha yaygın olarak kullanılan biçimiyle Bâbîâli ile iletişimi sağlamak üzere sarayda bir sekreteryanın teşekkül etmesidir. Sadrazam, bu ikili yapının ortaya çıkmasından sonra devlet işlerini görürken son onayı, yani padişahın iradesini almak için düzenlediği telhis, tahrir veya arzları *telhisçi* ile saraya gönderir ve padişahın bu dosyalarla ilgili olarak vermiş olduğu kararları içeren hatt-ı hümayunlarına göre işleri yürütürdü.

Zamanla hem sarayın iç işlerini gören birimlerin bulunduğu hem de Bâbîâli ve diğer devlet daireleriyle irtibatı kurmak üzere teşekkül etmiş olan sekreteryanın görev yaptığı bir yer olarak sarayın bir yerde dışa dönük yüzü olan *mabeyn-i hümayun*un, daha açık bir ifadeyle modernleşme döneminde yeniden şekillenen ve bugüne kadar hak ettiği ilgiyi görmeyen *makam-ı saltanatın* incelenmesi, bu kitabın esas konusunu oluşturmaktadır.

⁹ Geniş bilgi için bkz. Muzaffer Doğan, *Osmanlı Devletinde İçişlerinin Yönetimi, Sadaret Kethüdalığı (1730-1836)*, Türk İdari Araştırmalar Vakfı Yayınları, Ankara 2016.

¹⁰ İ.H. Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 250.

Birinci Bölüm

Mabeynin Teşkilat Gelişimi

“İstemem devlet aleyhinde evimde güft ü gü,
Sonra bak jurnal ederler, herkesin namusu var;
Askerîden, şeyhten, kıssîsten, küttâbdan
Hazret-i şâh-ı cihânın it kadar câsûsu var!”

Üsküdarlı Talat¹

SORUN: MABEYNİN ÇERÇEVESİNİN ÇİZİLMESİ

Mabeynin bir araştırma konusu olarak incelenmesindeki en temel mesele, bütün çalışmalarda olduğu gibi, problemi tanımlayabilmek, yani konunun çerçevesini çizebilmek; daha somut bir ifadeyle saraydaki hangi birim ve görevlilerin mabeyn teşkilatı içerisinde değerlendirilmesi ve hangilerinin dışında bırakılması gerektiğine karar vermek ve bu kapsam belirleme işini rasyonel bir biçimde açıklayabilmektir. İfade edildiği gibi, Türk tarihçiliğinin en zayıf alanlarından biri olan mabeyn konusuyla ilgili daha önce yapılmış derinlikli akademik çalışmaların olmaması zaten zor olan işimizi daha da zorlaştırır.

Önümüzdeki diğer bir sorun da teşekkülü uzun bir sürece yayılmış olan mabeynle ilgili farklı dönemlerde değişik uygulamaların mevcudiyetidir. Yani bir dönemde mabeyinci olan saraydaki bir görevli veya bendegânın başka bir dönemde mabeyinci olmaması ya da bir padişah döneminde öne

¹ *Ali Ekrem Bolayır'ın Hatıraları*, haz. Metin Kayahan Özgül, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 278.

çıkan bir saray görevlisinin aynı önemini bir sonraki döneme aktaramaması durumudur. Esasların belirlenmeye çalışıldığı böyle bir araştırmada bu gibi durumların her müessese özelinde ayrı ayrı ve ayrıntılı olarak izlenemeyeceği açıktır. Dolayısıyla burada esas yapılması gereken şey önceden mevcut olup yeni ihtiyaçlara göre evrilerek mabeyn teşkilatındaki yerini alan birimlerin görev ve sorumluluklarıyla sonraki dönemlerdeki gelişim süreçlerini incelemektir. Genel sorunlara bu şekilde işaret edildikten sonra şimdi problemin biraz daha somut bir biçimde ele alınması yönüne gidilebilir. Mabeynin teşekkülü açısından önemli bir dönem olan 18. yüzyılın son çeyreği bu anlamda sorunun izahı için iyi bir zaman dilimi olabilir.

Bu dönemin parlak müşahitlerinden biri olan d'Ohsson'un, hareme bitişik olan mabeyn dairesinde görev yaptıkları için silahdar, çuhadar, rikâptar, tülbent gulamı, miftah gulamı, peşkir gulamı, başmüezzin, sır kâtibi, başçuhadar, sarıkçıbaşı, kahvecibaşı, tüfekçibaşı, berberbaşı ve tırnakçıbaşıya *mabeynci* denildiğini belirtmesi² ve ayrıca dönemin kaynaklarında geçen "Ser-kahve ve Mabeynci-i hazret-i şehriyârî Süleyman Ağa",³ "Mabeynci musâhip ağalardan Halid Ağa",⁴ "sırkâtibliği ile kahvecibaşı ağa gibi Mabeyn-i hümayun hizmetinde ibka"⁵ ve

Rikâptar ağa (*Elbise-i Atika-i Osmaniye*, İÜ. Nadir Eserler Ktp., TY, nr. 9362, s. 7).

² İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984, s. 327-28.

³ BOA, *D.BŞM.d.*, nr. 6820, s. 2. Ayrıca başka örnekler için bkz. Hâfız Hızır İlyas Ağa, *Osmanlı Sarayında Gündelik Hayat, Letâif-i Vekayi'-i Enderûniyye*, haz. Ali Şükrü Çoruk, Kitabevi, İstanbul 2011, s. 37, 160.

⁴ (*III. Selim'in Sırkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme* (Haz. Sema Arıkan), Ankara 1993. Bundan sonra *III. Selim'in Rûznâmesi*).

⁵ *III. Selim'in Rûznâmesi*, s. 360.

“hane-i hassaya alup mabeyn hizmetiyle istihdam [ve] tebdilcilik unvaniyle iştiyhâr”⁶ şeklindeki ifadeler, has oda mensuplarıyla mabeyincilik arasındaki sıkı bağı her hangi bir şüpheye yer bırakmaksızın ortaya koyar. Ayrıca sonraki döneme ait bazı kaynaklar da d’Ohsson’un verdiği bilgileri doğruladığı gibi, bahsettiği idarî irtibatların daha sonra da sürdürüldüğünü, tufengibaşıyla berberbaşının dahi mabeyinci olarak atanabildiğini ve mabeyincilerin bazı devlet adamlarına kılıç, kaftan ve hatt-ı hümayun götürme hizmetlerinde kullanıldığını gösterir.⁷

Bu ifadelerden has oda erkânının tamamına mabeyinci denildiği gibi bir sonucun çıkarılması da doğru değildir; çünkü mabeyinci olmaksızın has oda ileri gelenleri arasına katılmak da mümkündür. Nitekim has oda mensuplarından sandalcı Eyüp Ağa’nın mabeyinci olmaksızın başçuhadarlığa atandığını biliyoruz.⁸ Öte yandan harem cücelerinin dahi mabeyinci olabildiğine dair mevcut bilgi, incelenen konunun ne derece muğlak olabileceğini gösterir. Zaman zaman haremdeki kadınları eğlendirdikleri için onların da harem ağaları gibi erkeklik duygularının (*recüliyet*) olmaması beklenirse de

III. Selim döneminde mabeyinci ve harem cücesi olan Salim Ağa, ses tonunun ve tavırının değişmesi üzerine haremde çıkarılır.⁹ Anahtar ağalığı, kahvecibaşılık ve mabeyinciliğin aynı kişinin üzerinde toplanması, mabeyincinin padişahın ikinci imamlığına atanması¹⁰ veya III. Selim’in Sır Kâtibi Kemankuş Ahmed Efendi’nin aynı zamanda mabeyinci olması¹¹ gibi örnekler, incelenen konunun sınırlarının ne derece belirsiz, geçişken ve muğlak olabileceğine işaret eder.

18. yüzyılın son çeyreğine ait olan bu tablodaki ve esasında mabeynin çerçevesinin çizilmesindeki temel sorun, padişahın özel hizmetleriyle uğraşan klasik enderun görevlileriyle sarayda yavaş yavaş teşekkül eden ve kamusal görevleri daha ağırlıklı ve bir yerde resmî olarak nitelendirilebilecek olan görevlilerin iç içe geçmiş olmalarıdır. Mabeyn dairesi sonraki dönemlerde de bu iç içe geçmiş hali muhafaza edecek ve bu da hangi birimin mabeynin kapsamına girdiğini ve hangisinin girmediğini tespitinde zorluk çıkarıp kafa karışıklığına neden olacaktır. Mabeyn mevcudunu veren resmî belgeler de çoğu kere iş görmekten ve sorunu çözmekten ziyade önümüzdeki tabloyu daha

⁶ İ. H. Uzunçarşılı, “Üçüncü Sultan Selim Zamanında Yazılmış Dış Ruznâmesinden 1206/1791 ve 1207/1792 Senelerine Âit Vekayi”, *Belleten*, Sayı 148, Ankara 1975, s. 626.

⁷ Hâfız Hızır İlyas Ağa, *Osmanlı Sarayında Gündelik Hayat*, s. 55, 187.

⁸ “Hâne-i hassadan sandalcı Eyyüb Ağa Mabeynci olmayarak Başçukadar nasb olup” (*III. Selim’in Rûznâmesi*, s. 64).

⁹ “Cülûs-i hümayundan berü harem cücesi ve Mabeynci olan Küçük Salim Ağa...” (*III. Selim’in Rûznâmesi*, s. 308).

¹⁰ 12 Kasım 1787 tarihinde bu üç görev Behzadzade Mustafa Ağa’nın uhdesindeydi (*Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi, İstanbul’un Uzun Dört Yılı (1785-1789)*, haz. Feridun M. Emecen, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, I, 239, 402).

¹¹ TSMA.e, 862/27.

da muğlaklaştırabilir. Bununla birlikte hem 18. yüzyılın sonlarına ait olan yukarıdaki hem de 19. yüzyılın ortalarıyla 20. yüzyılın başlarına ait veriler yine de genel bir mabeyn tablosu ortaya koymamıza imkân sağlar.

Mabeyn konusundaki en sağlam ve bütüncül verinin 1847 senesinde ilk defa çıkarılan devlet salnamesindeki tasnif olduğu söylenebilir; zira mabeyn bu dönemde bütün birimleriyle ve ana hatlarıyla ortaya çıkmış olduğu gibi, hicrî yılbaşı olan Muharrem ayında basılan salnamelerde verilen bilgiler de sadrazam tarafından doğrudan mabeyinden talep edilen ve saraydaki teşrifat sıralamasına göre düzenlenen son güncel veriler olup geldiği düzen üzere neşredilir¹² ve basılan yıllıklardan belirli sayıda nüsha padişaha ve mabeyn mensuplarına da gönderilirdi.¹³

Mabeyn görevlileri, 1847 devlet salnamesinde çok doğru bir biçimde “hizmet-i mahsusa-i şahanede ve mabeyn-i hümayun-i mülûkânede bulunan zevat”, yani padişahın hizmetinde ve mabeyinde bulunan görevliler başlığı altında zikredilirken sonraki yıllıklarda sadece “mabeyn-i hümayun-ı mülûkâne” başlığı altında verilir. Görüldüğü gibi ilk salnamedeki başlık burada görülen işleri ve görevlileri daha iyi tanımlar.

Bu tarihte teşrifata dahil olup devlet salnamesinde yer alan mabeyn görevlileri, darüssaade ağası, kurena (ferik rütbesindeki serkurena ile beraber 7 kişi), padişahın esvapçısı, mabeyn müdürü, padişah imamları (2 kişi), mabeyn kâtipleri (başkâtiplerle beraber 4 kişi), telhisî-i evvel, telhisî-i sani, mabeyn kapıçuhadarları (2 kişi), ıstabl-ı âmire müdürü, kapıcılar kethüdası, yaver-i harp (10 kişi), hazine-i hümayun vekili, hazine-i hümayun kethüdası, valide sultanın baş ağası, musahipler (başmusahiple birlikte 4 kişi), babüssaade ağası, has oda kethüdası, hazine-i hümayun kâtibi ve Hırka-i Saadet serhademesi olmak üzere toplam 43 kişiydi (s. 43-44).

Burada dikkati çeken hususlardan biri, mabeyincilerin (*kurena*) tamamının albaylıkla ferik arasında askerî rütbelere taşınması ve diğeri de daha sonra mabeyn mensupları arasına giren ser-etibba-i hazret-i şehriyârînin mabeyinde değil, kalemiye görevlileri arasında yer almasıdır (s. 48). Seretibba, 1857 senesinden itibaren mabeyn başlığı altında zikredilir.¹⁴ Görüldüğü gibi bu listede hem padişahın hususî görevlileri hem de devlet işleriyle uğraşan resmî görevliler yer alır ve bu durum ufak tefek ayrıntılarla sonraki dönemlerde de devam eder.

¹² Belgenin ekinde salnameye konulan mabeyn mevcudunu gösterir liste mevcuttur (23 Eylül 1849, BOA, İ.HR, 58/2709). Ayrıca bkz. BOA, İ.DH, 258/15898; 279/17549; BOA, MB.İ, 11/74; BOA, Y.PRK.SGE, 5/39; 36/105.

¹³ 7 Şubat 1875, BOA, MFMKT, 25/10; 33/119.

¹⁴ *Salname*, Sene 1274, Tabhane-i Âmire, İstanbul 1274, s. 35. Daha önce 1265 senesi salnamesinde mevcut (s. 37) olmasına rağmen, muhtemelen bir yanlışlık eseri olarak buraya girdiği anlaşılmış olmalı ki 1274'e kadar bir daha salnamenin mabeyn kısmına konulmaz.

Mabeyn görevlileri hakkında bu şekilde oluşmuş olan ana çerçeve sonraki dönemlerde biraz daha ayrıntılanır ve modern hükümet sistemini bütünleyen saraydaki bir parça olarak biraz daha gelişerek esas itibariyle mevcudiyetini korur; ancak modern bürokratik düzenlemelerin sonucu olarak oluşmuş olan yeni müesseselerin hem hükümet hem de mabeyn teşkilatı içerisinde yer aldığı da ifade etmek gerekir. Öte yandan II. Abdülhamid'in yönetim anlayışının da bir sonucu olarak şeklen pek dokunmadığı Bâbîâli'yi yetki yönünden etkisizleştirerek esas hükümet merkezi olarak sarayı ön plana çıkarması, ister istemez mabeynin yapısını hem etkinlik hem de hacim olarak doğrudan etkilediği gibi, buradaki görevlilerin sayısal açıdan önceki dönemlerle kıyaslanamayacak derecede artmasına da neden olur.

Sultan Abdülaziz döneminin başlarına ait “mabeyn-i hümayun-ı mülûkânede müstahdem bendegânın” isimlerini içeren 29 Şubat 1864 tarihli defter, ayrıntılı ve bütünlüklü bir mabeyn tasnifi ortaya koyar. Defterin en başında devlet salnamelerinde saray teşkilatı içerisinde, ama çoğu kere mabeyn genel başlığı dışında yer alan hazine-i hassa nazırı bulunur. Daha sonra serkurena (7 kurena), mabeyn başkâtibi (4 kâtip), hazine-i hümayun vekili, başmusahip (3 musahip), padişahın hocası, padişahın imamları (2 kişi), mabeyn kapıçuhadarı (2 kişi), telhisî-i evvel ve sani, mabeyn müdir-i evveli ve sanisi, ceyb-i hümayun kâtibi, gidis

müdürü, padişahın serberberî (1 berber), seresvabî (7 esvapçı), serkilerî (7 kilerci), serkahveci (1 kahveci), çantacı, serseccadeci (1 seccadeci), serşemdanî (3 şamdancı), serduhanî (1 tütüncü), seribriktar (4 ibriktar), serkitabî (1 kitapçı), sertüfengî (2 tüfekçi), müezzin (2 müezzin), külhancıbaşı (6 külhancı), kandilcibaşı (8 kandilci), mabeyn kahve ocağı kahvecisi (3 kahveci), bekçiler müdürü, bekçibaşı (37 bekçi), kuşçubaşı (5 kuşçu), kiler-i hümayun ayvazları (2 kişi), harp yaverleri (14 kişi), maiyet-i seniyyede bulunan piyade ve süvari çavuşları (20 kişi), maiyet-i seniyye arzuhalcisi (7 kişi), silahşoran-ı hassa (33 kişi), mabeyn kapıcıları (25 kişi), maiyet-i seniyye başmüezzini (12 kişi), maiyet-i seniyye sersazendesi (16 kişi), başkavvas (23 kişi), seymenler (17 kişi), padişahın aşçıbaşı ve tablacıları (17 kişi), nöbetçi askerler (149 kişi) ve kayıkçılar (27 kişi) olmak üzere toplam 500 kişi sıralanır.¹⁵

Esasında burada hemen dikkat çeken husus hazine-i hassa nazırının yer almasına rağmen büyük bir teşkilata ve kalabalık bir personele sahip olduğunu bildiğimiz nezaretin merkez görevlilerinin kendilerine listede yer bulamamasıdır. Bu örneğin de ortaya koyduğu üzere veriler çoğu kere konuyu aydınlatmaktan ziyade daha da muğlaklaştırır. Öte yandan aşağıda açıklanan mabeyn eczahanesi ve padişahın hekim, cerrah ve eczacıları da bu listede yoktur.

Esasında bu anlamda teşekkül döneminden beri mabeyinde mevcut olan bazı temel

¹⁵ Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Arşivi, Pertevniyal Valide Sultan Evrakı (PSV), 1/27.

birimler ve ana hizmet alanları 19. yüzyılın ikinci yarısında ve özellikle II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet dönemlerinde daha belirgin bir şekilde kategorize edilerek birer daire ana başlığı altında verilir. II. Abdülhamid rejiminin oluşumu açısından önemli bir tarih olan 1890'lara ait 1892 tarihli devlet salnamesindeki veriler bu dönem mabeyninin ana hatları hakkında bize bir fikir verebilir. II. Abdülhamid dönemi boyunca giderek sayısal olarak çoğalan mabeyn mevcudu bu tarihten sonra da büyümesini sürdürdüğünü bilerek şöyle bir mabeyn tablosu ortaya konulabilir. Kurena dairesi (9 kişi), kitabet dairesi (21 kişi), diğer mabeyn görevlileri (18 kişi), yaveran-ı kiram (15 kişi), padişahın başkanlığındaki teftiş-i umumî-i askerî komisyon-ı âlisi (32 kişi), padişahın fahrî yaverleri (125 kişi), padişahın yaverleri 100 kişi olmak üzere toplam 323 kişilik bir mevcudu olan mabeyn tablosunun en başında Mabeyn Müşiri ve Yaver-i Ekrem Gazi Osman Paşa, Darüssaade Ağası Yaver Ağa ve Sultan Abdülaziz hanedanıyla şehzadelerin nazırı ve Birinci Belediye Dairesi Başkanı Raşid Efendi yer alır.

18 kişilik diğer mabeyn görevlileri ise padişahın birinci ve ikinci imamı, başmuship, hademe-i hassa ve musika-i hümayun feriki, hazine-i hümayun kethüdası, istabl-ı âmire müdürü, mabeyn birinci müdürü, teşrif-i hümayun memuru, mabeyn ikinci müdürü, ceyb-i hümayun kâtibi, hazine-i hümayun başkâtibi, babüssaade ağası, has oda kethüdası, padişahın baştabibi, birinci ve ikinci kapıçuhadarı ve telhisî-i evvel ve

Cuma selamlığında padişahın kavuk ve sarığını taşıyan sarıkçıbaşı (*Elbise-i Atika-i Osmaniye*, İÜ. Nadir Eserler Ktp., T.Y, nr. 9362, s. 10).

sani şeklinde sıralanır.¹⁶ İki yıl sonraya ait 1894 salnamesine bakıldığında görev birimleri hemen hemen aynı kalmasına rağmen 323 kişilik mevcudun 374'e ve 1898 yılında da 421 kişiye yükseldiği görülür.¹⁷

Mabeyindeki bu yapı, II. Meşrutiyet'ten sonra ana hatlarıyla genel karakterini korursa da sayısal olarak çok ciddi bir azaltmaya tabi tutulur. Bu dönemdeki mabeyn yapısı şöyle şekillenir: Kurena dairesi (5 kişi), kitabet dairesi (5 kişi), yaveran dairesi (5 kişi), fahrî yaveran-ı hazret-i şehriyari (7 kişi) ve mabeynin diğer memurları (7 kişi) başlığı altında sıralanan padişahın birinci ve ikinci imamı, ıstabl-ı âmire müdürü, padişahın baştabibi, musika-i hümayun ve hademe-i hassa kumandanı, Ertuğrul vapuru süvarisi ve maiyet-i seniyye bölüğü kumandanı olmak üzere mabeyn erkânının mevcudu toplam 29 kişiydi.¹⁸ En büyük değişikliklerden biri de ilgili kısımda açıklandığı üzere, yüzyıllardır sarayın en önemli görevlilerinden biri olan darüssaade ağasının teşrifattan çıkarılmasıydı.

Görüldüğü gibi buraya kadar verilen bilgilerin ortaya çıkardığı tablo mabeyn mevcudu hakkında genel bir çerçeve çizmemize imkân tanıyor. Darüssaade ağası, silahtar, rikâptar, tülbent gulamı, miftah gulamı, peşkir gulamı, başmüezzin, sır kâtibi, başçuhadar, sarıkçıbaşı, kahvecibaşı, tüfekçi başı, berberbaşı ve tırnakçıbaşı gibi

çoğu padişahın özel hizmetlerinde bulunan görevlilerle başlayan mabeynin ve saray sekreteryasının gelişim süreci zamanın ve modern merkezî devlete doğru gidişin gösterdiği ihtiyaçlara göre isim ve mahiyet değişikliklerine uğrayarak musahipler, padişahın imamları, padişahın baştabibi, mabeynciler (*kurena*), hazine-i hümayun başkâtibi, mabeyn kâtipleri, tahrirat-ı ecnebiye kâtibi, babüssaade ağası, has oda kethüdası, kapıçuhadarları, telhisî-i evvel ve sani, ıstabl-ı âmire müdürü, mabeyn müşiri, mabeyn müdürleri, padişahın yaver veya fahrî yaverleri ve sair görevlileriyle devam eder. Dolayısıyla ayrıntılar bir yana bırakılacak olursa bu yapının mabeynin içerisinde değerlendirilebilecek olan birimleri genel olarak ihtiva ettiği söylenebilir.

Mabeyn görevlileriyle ilgili dikkat çekilmesi gereken bir konu da burada görev yapan padişahın hususî hizmetçilerinin, yani *bendegân*ın ayrıntılı olarak değil, genel hatlarıyla kitabın kapsamına alındığıdır. Esasında bendegân tabirinin geniş anlamda mabeyindeki resmî görevlileri de içine alan genel bir niteleme olduğunun ifade edilmesi gerekir; özellikle II. Abdülhamid döneminde devlet işlerinin saraya aktarılmasıyla birlikte vükelânın ve ricalin saray nezdindeki işlerini gördürebilmek adına bu hususî görevlilere hulûs çakmak zorunda kaldıkları, onların yardımlarına başvurdukları ve

¹⁶ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, Sene 1309, Matbaa-i Âmire, Dersaadet 1309, s. 124-139.

¹⁷ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, Sene 1311, Matbaa-i Âmire, Dersaadet 1311, s. 122-139; Sene 1316, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet 1314, s. 92-105.

¹⁸ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, 1326 Sene-i Maliye, Selanik Matbaası, İstanbul 1326, s. 76-78.

dolayısıyla bu anlamıyla devlet işlerinde etkili oldukları görülür.

Bununla birlikte salnamelerde ve mabeyn listelerinde yer almamasına rağmen, aşağıda ilgili kısımda da belgeleriyle açıklanacağı üzere, mabeyinde bir eczahanenin olduğunu biliyoruz. Burada padişahın baştabibi, cerrahlar, eczacılar, göz hekimi, dişçi, kırıkçı ve hademe gibi görevliler bulunurdu. Görüldüğü ve yukarıda da açıklandığı gibi, bu mevcut içerisinden sertabib-i

hazret-i şehriyarî dışındakiler mabeyn görevlileri arasında zikredilmez. Mabeyinle irtibatı daha ziyade malî boyutlu olan ve devlet salnamelerinde saray teşkilatı içerisinde, ancak mabeyn dışında gösterilen hazine-i hassa nezareti, aşağıda açıklanacağı üzere, Sultan Abdülaziz döneminde olduğu gibi, her ne kadar mabeyinle olan bağları zaman zaman sıkılaşırsa da genel müessese olarak çalışmanın kapsamı dışında bırakıldı.

